

Sport i nogomet u historiografiji i humanističkim znanostima u Jugoslaviji i postjugoslavenskom prostoru

Autor daje pregled relevantnih članaka i knjiga o sportskim temama na jugoslavenskom i postjugoslavenskom prostoru, objavljenih u domaćoj i inozemnoj historiografiji i humanističkim znanostima u posljednjih sedamdeset godina. U tom smislu će se međuodnos sporta, publike i društveno-političkih gibanja promatrati kao kulturna praksa na temelju koje se može stvoriti osnova za bolje razumijevanje jugoslavenskog društva u razdoblju kasnog socijalizma.

Ključne riječi: povijest, sport, nogomet, sportska publika, historiografija, humanističke znanosti

Formiranjem modernih država u 19. stoljeću, što je korespondiralo sa stvaranjem suvremenih sportskih organizacija, korelacija politike i sporta dobiva posebnu dimenziju. To najviše dolazi do izražaja pri održavanju velikih sportskih manifestacija poput Olimpijskih igara te svjetskih i europskih prvenstava u raznim sportovima. Nogomet nedvojbeno nosi status najpopularnijeg sporta kako u svijetu tako u ovom dijelu Europe, ima izniman društveni značaj te je sveprisutan u kulturi ljudi koji žive u ovom podneblju.¹ Na njemu su se prelamali veliki geopolitički procesi: uspon fašizma i nacizma, hladnoratovski „obračuni“ te pad komunizma, pri čemu je upotrebljavan kao sredstvo za promoviranje različitih ideologija i političkih grupacija.² Tako je uz „pomoć“ nacionalizma, koji se u vrlo ekstremnom obliku pokazao na tribinama nogometnih stadiona, tijekom 1980-ih i početkom 1990-ih na prostoru socijalističke Jugoslavije „rušen“ komunizam, a primjeri miješanja visoke politike u nogomet i obratno nisu zaobišli ni hrvatski (i postjugoslavenski) prostor u najnovijem razdoblju. Pritom se misli na otvorene konfrontacije predsjednika Republike Hrvatske Franje Tuđmana s navijačima Dinama tijekom 1990-ih, u svjetlu promjene imena najpopularnijeg zagrebačkog kluba u „podobnije“, najprije HAŠK Građanski, a zatim i Croatia, dok je istovremeno u novouspostavljenoj državi sport postao jedan od ključnih simbola pri učvršćivanju hrvatskog nacionalnog identiteta.

1 Furio Radin, „Navijači u svom prirodnom okruženju“, *Zagrebački nogometni navijači: Grupni portret s BBB u središtu* (priredio: Furio Radin), Zagreb 1991, 74.

2 Ivan Đorđević, *Antropolog među navijačima*, Beograd 2015, 10.

Na globalnoj su razini brojni primjeri miješanja politike i sporta, a možda najekstremniji predstavlja tzv. „nogometni rat“ 1969. godine, kada su u jeku kvalifikacija za Svjetsko prvenstvo u Meksiku, formalno zbog jedne nogometne utakmice, zaratile dvije srednjoameričke države: Honduras i Salvador. Iako se uzroci ovog četverodnev-nog sukoba mogu tražiti u ozbiljnim političkim, ekonomskim i socijalnim problemima između dvije države, nogometni je susret iskorišten kao povod za početak neprijatelj-stava, što je rezultiralo s oko 5 tisuća smrtno stradalih.³

Na svjetskoj razini bavljenje sportskim temama započinje 1960-ih godina, po-glavito u domenama sociologije, filozofije, etnologije i kulturne antropologije te kulturnih studija.⁴ Unatoč snažnoj društvenoj povezanosti politike, sporta i svakod-nevice, historičari su ovu temu ignorirali puno duže od spomenutih srodnih znano-sti. Proučavanje nogometa, kao i drugih sportova, u istraživanjima velikih ličnosti i političke povijesti u užem smislu riječi, imalo je marginalno značenje. Čak su i prilikom brojnih preobrazbi historiografije, pri čemu se prvenstveno misli na ideje francuske škole Annala i teorije i metode socijalne historije, sport i nogomet ostali „nepovijesne“ teme. Štoviše, tradicionalna poslijeratna jugoslavenska historiografija je proučavanje sporta i fizičke kulture „preputila“ novinarima i publicistima, koji su bez prethodnih metodoloških spoznaja pisali i objavljivali monografije nogomet-nih klubova i sportskih organizacija povodom važnih obljetnica. Te su monografije u znanstvenom smislu nerelevantne, no zbog obilja faktografske građe te intervjua s onodobnim igračima i sportskim djelatnicima mogu poslužiti kao prvorazredna izvorna građa.⁵

Pionirski pokušaj akademskog istraživanja tjelesne kulture na jugoslavenskom prostoru su radovi osnivača sociologije sporta Mire Mihovilovića, koji je 1950-ih dao niz priloga o društvenim aspektima rekreacije, sporta, vježbanja i brige o tijelu.⁶ Nastavilo se pokretanjem *Zbornika za istoriju fizičke kulture Srbije* u Beogradu 1967. godine, koji je u 12 svezaka, koliko ih je izašlo do 1976. godine, objavljivao članke uglavnom sportskih novinara, bez pripadajuće i očekivane izvornosti člana-ka, te pisanih više popularnim nego znanstvenim stilom. Sljedeća inicijativa je izlazak časopisa *Povijest sporta* u Zagrebu 1970. godine koji u kontinuitetu izlazi i danas. To je prva uistinu znanstvena publikacija u kojoj su pored sportskih novina-ra objavljivali i djelatnici zagrebačkog Kineziološkog fakulteta, kasnije i stručnjaci iz različitih znanstvenih polja, a bavila se širokom problematikom sporta i fizičke

3 Dragan Koković, *Sport bez igre*, Podgorica 1986, 96; I. Đorđević, *Antropolog među navijačima*, 26; Ana Luketić, Dominik Ribičić, „Nogometni rat“, *Essebi: časopis studenata povijesti i drugih društve-no-humanističkih znanosti*, 7/2015, 117.

4 I. Đorđević, *Antropolog među navijačima*, 7.

5 Dario Brentin, Dejan Zec, „From the Concept of the Communist ‘New Man’ to Nationalist Hooliganism: Research Perspectives on Sport in Socialist Yugoslavia“, *The International Journal of the History of Sport*, 34/2018, vol. 9, 721.

6 Benjamin Perasović, Sunčica Bartoluci, „Sociologija sporta u hrvatskom kontekstu“, *Sociologija i pro-stor*, 45/2007, vol. 1, 108.

kulture. Konačno, suradnja beogradske i zagrebačke redakcije spomenutih časopisa rezultirala je objavljivanjem *Enciklopedije fizičke kulture* u izdanju Jugoslavenskog (danas Hrvatskog) leksikografskog zavoda Miroslav Krleža u dva sveska 1975. i 1977. godine.⁷

„Sport bez publike nije sport“,⁸ tvrdnja je koja se posebno odnosi na nogomet. Prema beogradskim etnologima i kulturnim antropolozima Ivanu Kovačeviću i Bojanu Žikiću „antropologija fudbalske igre sačinjava tek jedan manji deo antropologije fudbala. Posmatrano predmetno, ali i u realizaciji, antropologija fudbala bavi se daleko više fenomenom fudbalskog navijanja. Ponašanje fudbalskih navijača postalo je jedna od dominantnih tema u antropologiji fudbala, (...) od porasta nasilja na fudbalskim utakmicama i povodom njih“.⁹ Slično razmišlja i hrvatski sociolog Dražen Lalić tvrdnjom da se „po ocjeni mnogih, društvena relevantnost suvremenoga sporta poglavito odnosi na sportsku publiku, i to kako zbog njezine masovnosti, tako i zbog specifičnih oblika njezina ponašanja, koja nerijetko ima izraziti društveni značaj“.¹⁰ Nastavno na to, od strane hrvatskih i srpskih sociologa i kulturnih antropologa 1980-ih dolazi i poticaj za istraživanje tada nadolazećeg trenda navijačkog huliganstva, kao sastavnog dijela sporta, pri čemu su se oslanjali na dosege britanskih sociologa Petera Marsha, Patricia Murphyja, Johna Williamsa, Erica Dunninga, Johna Clarkea i drugih, pionira u istraživanju ovoga područja.¹¹ Na temeljima njihovih spoznaja, domaći su stručnjaci nizom članaka i knjiga obradili pojedine aspekte sporta, nogometnu publiku te u drugoj polovini 1980-ih navijačke skupine. Od važnijih bi trebalo spomenuti srpskog sociologa Dragana Kokovića koji je svoja istraživanja 1986. sintetizirao u knjizi *Sport bez igre*, koja se bavi međuodnosnom sporta, uglavnom nogometa, politike, masovnih medija i sportske publike¹² te beogradskog antropologa Ivana Kovačevića, koji je nakon izložbe na temu *Kostimi i rekviziti fudbalskih navijača*¹³ u časopisu za društvena pitanja

7 Dejan Zec, „Sport kao nova tema u srpskoj istoriografiji“, *Humanizacija univerziteta: tematski zbornik* (ur. Bojana Dimitrijević), Niš 2013, 496.

8 Srđan Vrcan, *Sport i nasilje danas u nas*, Zagreb 1990, 86.

9 Ivan Kovačević, Bojan Žikić, „Antropologija fudbala“, *Etnoantropološki problemi* 9/2014, vol. 3, 785.

10 Dražen Lalić, *Torcida: pogled iznutra*, Zagreb 1993, 29.

11 Pregled važnijih teorija o uzrocima nasilja među sportskom publikom: D. Lalić, *Torcida: pogled iznutra*, 32-42, vidi: Peter Marsh, Elisabeth Rosser, Rom Harre, *The Rules of Disorder*, Routledge and Kegan Paul, London – New York 1980; Peter Marsh, „Social Order on the British Soccer Terraces“, *International Social Science Journal*, 38/1982; John Clarke, „Football and Working Class Fans: Tradition and Change“, *Football Hooliganism, The Wider Context* (ed. Roger Ingham), Inter-Action Inprint, London 1978; Ian Taylor, „Class, Violence and Sport. The Case of Soccer Hooliganism in Britain“, *Sport, Culture and Modern State* (eds. Hart Contelon, Richard Gruneau), University of Toronto Press, Toronto – Buffalo – London 1982; Eric Dunning, Patrick Murphy, John Williams, *The roots of football hooliganism*, Routledge & Kegan Paul, London – New York 1989; Patrick Murphy, John Williams, Eric Dunning, *Football on trial*, Routledge, London – New York 1990; John Williams, Eric Dunning, Patrick Murphy, *Hooligans Abroad*, Routledge, London – New York 1986.

12 D. Koković, *Sport bez igre*.

13 I. Kovačević, B. Žikić, „Antropologija fudbala“, 798.

Gledišta 1987. objavio članak pod naslovom *Fudbalski ritual*,¹⁴ u kojem tumači pojedine segmente ponašanja navijača na dan utakmice. Sličnom se problematikom pozabavila i beogradska sociologinja Vera Marković u svojoj knjizi *Ponašanje sportske publike* objavljenoj 1988. godine, u kojoj daje definiciju nogometnih navijača te objašnjava sastavne dijelove njihovih uobičajenih rituala.¹⁵ Slijede knjige zagrebačkih sociologa Željka Buzova, Ivana Magdalenića, Benjamina Perasovića i Furija Radina *Navijačko pleme*¹⁶ te Nenada Fanuka, Ivana Magdalenića, Furija Radina i Zorana Žugića *Zagrebački nogometni navijači: Grupni portret s BBB u središtu*,¹⁷ u kojima su objavljeni rezultati istraživanja provedenih među pripadnicima navijačke skupine Bad Blue Boys iz Zagreba. Vrlo uspješne studije su objavili također sociolozi Srđan Vrcan i Dražen Lalić: prvi monografiju *Sport i nasilje danas u nas*,¹⁸ a drugi knjigu *Torcida: pogled iznutra*,¹⁹ kapitalno djelo o ponašanju sportske publike na jugoslavenskom prostoru.

Beogradski filolog i etnolog Ivan Čolović je 1996. godine u zborniku *Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju* objavio vrlo zapažen članak s naslovom *Fudbal, huligani i rat*,²⁰ u kojem je izložio analizu nacionalističkih i drugih skandiranja i slogana među srpskim navijačkim skupinama u razdoblju najveće političke krize u Jugoslaviji na samom kraju 1980-ih i početku 1990-ih. Ovdje bi se ukratko valjalo osvrnuti i na njegovu knjigu *Divlja književnost* iz 1985., gdje u jednom poglavlju iznosi analizu pisanja sportskog tiska o određenim fenomenima u domaćem nogometu.²¹ Istraživanja na ovu temu 1990-ih zaokružuje članak beogradskog sociologa Srećka Mihailovića *Rat je počeo 13. maja 1990.*, objavljen u zborniku radova *Rat je počeo na Maksimiru. Govor mržnje u medijima*,²² gdje je temeljito analizirano pisanje srpskih i hrvatskih tiskovina o najvećim incidentima ikada viđenim na ovim prostorima povodom neodigrane utakmice između Dinama i Crvene zvezde na stadionu Maksimir u svibnju 1990. godine. U ovom bloku valja spomenuti i dva djela važna za proučavanje povijesti navijačkih skupina s ovih prostora. To su knjige novinara i, čini se, bivših aktivnih navijača, Hrvoja Prnjaka *Bad Blue Boys: prvih deset godina* i Tomislava Birtića *Krvavo plavo*, u kojima se detaljno opisuju aktivnosti navijačke skupine tijekom zadnjih godina postojanja jugoslavenske federacije sve do 1996. godine.²³

14 Ivan Kovačević, „Fudbalski ritual“, *Gledišta*, 5-6/1987, 71-82.

15 Vera Marković, *Ponašanje sportske publike*, Beograd 1988.

16 Željko Buzov i dr, *Navijačko pleme*, Zagreb 1989.

17 Nenad Fanuko i dr, *Zagrebački nogometni navijači: Grupni portret s BBB u središtu*, Zagreb 1991.

18 S. Vrcan, *Sport i nasilje danas u nas*.

19 D. Lalić, *Torcida: pogled iznutra*.

20 Ivan Čolović, „Fudbal, huligani i rat“, *Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju* (ur. Nebojša Popov), Beograd 1996.

21 Ivan Čolović, *Divlja književnost. Etnolingvističko proučavanje paraliterature*, Beograd 1985.

22 Srećko Mihailović, „Rat je počeo 13. maja 1990.“, *Rat je počeo na Maksimiru. Govor mržnje u medijima* (ur. Svetlana Slapšak, Hari Štajner), Beograd 1997, 77-124.

23 Hrvoje Prnjak, *Bad Blue Boys: prvih deset godina*, Zagreb 1997; Tomislav Birtić, *Krvavo plavo*, Zagreb 1997.

Sljedeći val istraživanja nogometa i nogometnih navijača je onaj iz 2000-ih. Hrvatski sociolog Zoran Žugić napisao je prvu sustavnu sintezu domaće sociologije sporta, u kojoj je jedno poglavlje posvećeno i navijačkim skupinama.²⁴ Ranije spomenuti Srđan Vrcan, inače vodeći sociolog sporta na postjugoslavenskom prostoru, 2003. godine objavljuje svoje vjerojatno najvažnije djelo *Nogomet, politika, nasilje. Ogledi iz sociologije nogometa*,²⁵ u kojem je navijačko nasilje iz 1980-ih i 1990-ih smjestio u kompleksniju teorijsku paradigmu otvarajući ovaj problem prema širem razumijevanju u javnosti. Još je jedan hrvatski sociolog, Benjamin Perasović, u svojoj knjizi *Urbana plemena: sociologija subkultura u Hrvatskoj*,²⁶ kraće poglavlje posvetio nogometnim navijačima, da bi zajedno sa sociologinjom Sunčicom Bartoluci objavio pregledni članak o razvoju sociologije sporta u Hrvatskoj.²⁷

Srpske etnologinje i kulturne antropologinje Marina Simić i Ivana Gačanović pozabavile su se analizom identitetskih praksi,²⁸ prva nogometnim klubom Obilić iz Beograda,²⁹ druga jednom od podgrupa Grobara, navijača beogradskog Partizana,³⁰ dok je politologinja Marija Đorić pristupila teorijskoj analizi fenomena navijačkog huliganstva.³¹ Beogradski etnolog Bojan Žikić objavio je više značajnih priloga o antropologiji nogometa,³² dok je u suradnji s Ivanom Kovačevićem uredio zbornik *Antropologija fudbala*³³ u kojem se našlo 7 izuzetno vrijednih, no već prethodno po raznim publikacijama objavljenih članaka. Također, u ovom kontekstu valja spomenuti i tematski broj *Glasnika etnografskog instituta SANU* iz 2016. godine³⁴ posvećenog proučavanju sporta i nogometa u suvremenoj humanistici, u kojem je pored srpskih participiralo i nekoliko hrvatskih autora. Među njima bi trebalo izdvojiti zagrebačkog sociologa Ozrena Bitija, koji je pored priloga o nogometu u reklamama za pivo u spomenutom

24 Zoran Žugić, *Uvod u sociologiju sporta*, Zagreb 1996; Zoran Žugić, *Sociologija sporta*, Zagreb 2000.

25 Srđan Vrcan, *Nogomet, politika, nasilje. Ogledi iz sociologije nogometa*, Zagreb 2003.

26 Benjamin Perasović, *Urbana plemena: sociologija subkultura u Hrvatskoj*, Zagreb 2001.

27 Benjamin Perasović, Sunčica Bartoluci, „Sociologija sporta u hrvatskom kontekstu“, *Sociologija i prostor*, 45/2007, vol. 1, 105-119.

28 Inicijalne obavijesti o dosezima etnologa i kulturnih antropologa te povjesničara iz Srbije o sportskim temama dobio sam mahom iz radova Ivana Đorđevića, vidi: I. Đorđević, *Antropolog među navijačima*; Ivan Đorđević, „Fudbal u antropologiji i drugim humanističkim naukama“, *Glasnik etnografskog instituta SANU*, 64/2016, sv. 2, 211-216.

29 Marina Simić, „Konstrukcija identiteta jednog fudbalskog kluba, na primeru FK Obilića“, *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, 52/2004, 67-80.

30 Ivana Gačanović, „O decentriranju navijačkih identiteta: ima li romantike u navijanju?“, *Urbani kulturni identiteti i religioznost u savremenom kontekstu* (ur. Danijel Sinani), Beograd 2013, 173-196.

31 Marija Đorić, *Huliganizam. Nasilje i sport*, Beograd 2012.

32 Bojan Žikić, „Gest u egzotičnom kontekstu“, *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, 52/2004, 17-28; Ivan Kovačević, Bojan Žikić (ur), *Antropologija fudbala. Nova srpska antropologija*, Beograd 2014.

33 I. Kovačević, B. Žikić (ur), *Antropologija fudbala*.

34 *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, 64/2016, sv. 2.

časopisu,³⁵ napisao i nekoliko drugih vrlo zapaženih priloga iz sociologije sporta,³⁶ što je finalizirao knjigom *Nadzor nad tijelom: vrhunski sport iz kulturološke perspektive*.³⁷

Povezanošću politike, nogometa, navijača i nacionalizma se temeljito pozabavio i beogradski etnolog i kulturni antropolog Ivan Đorđević³⁸ koji je svoja istraživanja uokvirio knjigom *Antropolog među navijačima*.³⁹ Ova se studija bavi analizom nacionalističkog diskursa u navijačkim sloganima i pjesmama te pisanjima medija, promatrajući srpsko-hrvatske odnose od neodigranog dvoboja između zagrebačkog Dinama i beogradske Crvene zvezde na Maksimiru 13. svibnja 1990. do druge kvalifikacijske utakmice za svjetsko prvenstvo u Brazilu, u proljeće 2013., između reprezentacija Hrvatske i Srbije. Autor implicira kako je simbolički „rat“ Srba i Hrvata počeo teškim incidentima na maksimirskom stadionu 1990. te završio na istom mjestu 23 godine poslije u relativno miroljubivoj atmosferi lišenoj (pre)velikih međunacionalnih napetosti, što može poslužiti kao metafora u postupnom procesu „pomirenja“ suprotstavljenih nacija. Konačno, ovu bi se cjelinu moglo zaokružiti kapitalnim djelom sociologa Dražena Lalića *Nogomet i politika*, u kojem je analiziran međuodnos pojedinih sportskih epizoda u odnosu na dnevno-političke događaje tijekom zadnjih stotinjak godina hrvatske (i jugoslavenske) povijesti.⁴⁰

Kako je već spomenuto, tradicionalna historiografija koja se dominantno bavila političkom poviješću, kao ni pravci nastali nakon Drugog svjetskog rata, sport nisu percipirali kao povijesnu temu. Promjene nastaju stasavanjem novih generacija stručnjaka na valu „postmodernističkih“ ili „poststrukturalističkih“ ideja u historiografiji, najčešće etabliranih unutar „nove kulturne povijesti“, koja iako u povojima 1970-ih i 1980-ih, u povijesni mainstream, bar kada je riječ o razvijenijim zapadnim historiografijama, ulazi 1990-ih i 2000-ih, što je dominantno usmjerenje ideja u humanistici i danas. Tako su sport i nogomet pomalo počeli dobivati autore koji ih proučavaju i na području postjugoslavenske historiografije.

35 Ozren Biti, „Hrvatska fanovska scena. Nogomet u televizijskim reklamama za pivo“, *Fudbal u antropologiji i drugim humanističkim naukama*, 64/2016, vol. 2, 273-288.

36 Ozren Biti, „Sport između nacije i globalizacije“, *Quorum* 21/2005, vol. 4, 142-148; Dražen Lalić, Ozren Biti, „Četverokut sporta, nasilja, politike i društva: znanstveni uvid u Europi i u Hrvatskoj“, *Politička misao, Croatian political science review*, 45/2008, vol. 3-4, 247-272; Ozren Biti, „Sport, nacija i pupčana vrpca. Usporedba slovenskog skijanja u 1980-ima s hrvatskim skijanjem u 2000-ima“, *Časopis za suvremenu povijest*, 46/2014, vol. 3, 555-576.

37 Ozren Biti, *Nadzor nad tijelom. Vrhunski sport iz kulturološke perspektive*, Zagreb 2012.

38 Ivan Đorđević, „Sport i nacionalni identitet. Fudbalska priča 'nepostojeće nacije'“, *Antropologija*, 1/2006, 22-34; Ivan Đorđević, „Fudbal u antropologiji i drugim humanističkim naukama“, *Glasnik etnografskog instituta SANU*, 64/2016, sv. 2, 211-216; Ivan Đorđević, „The role of Red Star football club in the construction of Serbian national identity“, *Traditiones*, 45/2016, vol. 1; Ivan Đorđević, „Twenty years later: The war did (not) begin at Maksimir. An anthropological analysis of the media narratives about a never ended football game“, *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, 60/2012, vol. 2, 201-216; Ivan Đorđević, „Umeju li antropolozi da igraju fudbal? Sport i identitet u savremenoj Srbiji“, *Antropologija*, 9/2009, 89-103.

39 I. Đorđević, *Antropolog među navijačima*.

40 Dražen Lalić, *Nogomet i politika. Povijest i suvremenost međuodnosa u Hrvatskoj*, Zagreb 2018.

Radovi srpskih povjesničara Ljubodraga Dimića i Nikole Žutića iz 1990-ih, kao i teoretičarke povijesti fizičke kulture Gabrijele Kragujević iz 2000-ih o sokolskom pokretu u Srbiji i Kraljevini Jugoslaviji, mogli bi se smatrati ulaskom sportskih tema u historiografiju na postjugoslavenskom prostoru.⁴¹ Ovaj popis se može nastaviti radovima hrvatskih povjesničara: Jasenko Zekić je pisao o socijalnim i društvenim aspektima Mediteranskih igara u Splitu 1979. i Univerzijade u Zagrebu 1987. godine,⁴² Ivan Bačmaga o zaoštavanju hladnoratovskih odnosa bojkotom Olimpijskih igara u Moskvi 1980. godine,⁴³ Petar Kerže i Zoran Vladović o zamiranju sportskih društava u Osijeku izbijanjem Prvog svjetskog rata,⁴⁴ Igor Stanić o sportskim aktivnostima radničke klase u socijalističkoj Hrvatskoj s posebnim osvrtom na pulsko brodogradilište Uljanik,⁴⁵ Goran Miljan o ulozi tjelesnog odgoja i sporta u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj,⁴⁶ dok je američka povjesničarka Kate Meehan Pedrotty objavila članak o pojedinim ideološkim i drugim aspektima Zimskih olimpijskih igara u Sarajevu 1984. godine.⁴⁷

Srpski je povjesničar Dejan Zec nizom radova također dao izuzetan doprinos ulasku sportskih tema u srpsku historiografiju. Pozabavio se počecima nogometa u Srbiji,⁴⁸ fenomenom pojave nogometnih navijača u ligi Kraljevine Jugoslavije,⁴⁹ funkcioniranjem nogometne igre u okupiranoj Srbiji tijekom Drugog svjetskog rata⁵⁰ te okolnostima

41 Dejan Zec, „Sport kao nova tema u srpskoj istoriografiji“, *Humanizacija univerziteta: tematski zbornik* (ur. Bojana Dimitrijević), Niš 2013, 488-498, vidi: Ljubodrag Dimić, *Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji 1918-1941. I-III*, Beograd 1996; Nikola Žutić, *Sokoli: ideologija u fizičkoj kulturi Kraljevine Jugoslavije 1929-1941*, Beograd 1991; Gabrijela Kragujević, „Sokolstvo u Srbiji (1918-1941)“, *Telesno vežbanje i sport u Srbiji (1857-2007)* (ur. Stefan Ilić), Beograd 2008.

42 Jasenko Zekić, „Univerzijada '87. – drugi ilirski preporod“, *Časopis za suvremenu povijest*, 39/2007, vol. 2, 299-318; Jasenko Zekić, „Mediteranske igre u Splitu – odrazi političke dimenzije u tiskanim medijima“, *Časopis za suvremenu povijest*, 48/2016, vol. 1, 97-117.

43 Ivan Bačmaga, „Bojkot Olimpijskih igara u Moskvi 1980. godine“, *Historijski zbornik*, 68/2015, vol. 1, 107-139.

44 Petar Kerže, Zoran Vladović, „Godina 1914. i zamiranje sportskih društava u Osijeku“, *Cris: časopis povijesnog društva Križevci*, 18/2016, 161-169.

45 Igor Stanić, „Sport za svakoga. Sportske aktivnosti radničke klase u Hrvatskoj od 1945. do početka 1960-ih“, *Historijski zbornik*, 69/2017, vol. 1, 121-139.

46 Goran Miljan, „Fašizam, sport i mladež – ideja i uloga tjelesnoga odgoja i sporta u odgoju i organizaciji Ustaške mladeži, 1941-1945“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 46/2014, vol. 1, 361-382.

47 Kate Meehan Pedrotty, „Jugoslavensko jedinstvo i olimpijska ideologija na Zimskim olimpijskim igrama u Sarajevu 1984. godine“, *Sunčana strana Jugoslavije* (ur. Hannes Grandits, Karin Taylor), Zagreb 2013, 343-369.

48 Dejan Zec, „The Origin of Soccer in Serbia“, *Serbian Studies: The Journal of the North American Society for Serbian Studies*, 24/2010, vol. 1-2, 137-159.

49 Dejan Zec, „Kratak osvrt na pojavu fudbalskih navijača u Kraljevini SHS/Jugoslaviji“, *Glasnik etnografskog instituta SANU*, 64/2016, vol. 2.

50 Dejan Zec, „Oaza normalnosti ili tužna slika stvarnosti? Fudbal u okupiranoj Srbiji (1941-1944)“, *Godišnjak za društvenu istoriju*, 3/2012, 49-70.

podrške jugoslavenskoj nogometnoj reprezentaciji na Svjetskom prvenstvu u Italiji 1990. godine, pred sam raspad jugoslavenske federacije.⁵¹

Slijede dva hrvatska povjesničara. Davor Kovačić pisao je o uvjetima nastanka jugoslavenske nogometne lige nakon Drugog svjetskog rata i problemima koji su pratili ovaj sport do konca 1950-ih⁵² te o nekim općim implikacijama utjecaja društvenih odnosa na jugoslavenski nogomet tijekom 1970-ih i početkom 1980-ih,⁵³ što je na koncu finalizirao knjigom *Hrvatski nogomet u doba cara, kralja, poglavnika i maršala*.⁵⁴ Hrvoje Klasić je analizirao pojedine sportske aspekte u procesima izgradnje jugoslavenskog socijalističkog društva u drugoj polovici 1940-ih i tijekom 1950-ih. U prvom se članku pozabavio pitanjem kako je sokolski pokret u Kraljevini Jugoslaviji nakon Drugog svjetskog rata „zamijenjen“ društvom za tjelesni odgoj „Partizan“,⁵⁵ u drugom se bavi pitanjem društvenih značajki početaka fizičke kulture pri stvaranju „novog socijalističkog čovjeka“,⁵⁶ dok u trećem analizom političkih napetosti uoči, tijekom i nakon odigravanja nogometne utakmice između Jugoslavije i Sovjetskog Saveza na Olimpijskim igrama u Helsinkiju 1952. godine, u jeku sukoba Tita i Staljina, gdje je pobjeda na terenu trebala pokazati čiji je koncept socijalističkog razvitka ispravniji.⁵⁷

Pored radova iz domene etablirane znanosti, raduje što je u porastu broj diplomskih radova koji s historiografskog aspekta pristupaju sportu, nogometu, nogometnoj publici i njihovim poveznicama s društvom koje ih okružuje,⁵⁸ a na Sveučilištu u Mariboru 2016. obranjena je i disertacija slovenskog povjesničara Tina Mudražije o povijesti nogometa u Kraljevini Jugoslaviji i tijekom Drugog svjetskog rata.⁵⁹

- 51 Dejan Zec and Miloš Paunović, „Football’s Positive Influence on Integration in Diverse Societies: The Case Study of Yugoslavia“, *Soccer & Society*, 16/2015, vol. 2-3, 236-237; Dejan Zec, „Soutenir l’équipe ou se batter entre nous? Le supportérisme envers l’équipe de Yougoslavie lors de la Coupe du Monde de 1990 en Italie“, *Soutenir l’équipe nationale de football: Enjeux politiques et identitaires* (eds. Jean-Michel De Waele and Frédéric Louault), Université libre de Bruxelles, Bruxelles 2016, 130-134.
- 52 Davor Kovačić, „Jugoslavenski nogomet od završetka Drugog svjetskog rata do kraja 1950-ih – romantičan početak dekadencije“, *Historijski zbornik*, 62/2017, vol. 1, 141-163.
- 53 Davor Kovačić, „Nogometni profesionalci u udruženom radu“, *Časopis za suvremenu povijest*, 48/2016, vol. 1, 67-95.
- 54 Davor Kovačić, *Hrvatski nogomet u doba cara, kralja, poglavnika i maršala*, Zagreb 2019.
- 55 Hrvoje Klasić, „How Falcons became Partizans“, *The International Journal of the History of Sport*, 34/2017, vol. 9, 832-847.
- 56 Hrvoje Klasić, „Fiskultura u službi naroda. Uloga tjelesnog odgoja u stvaranju jugoslavenskog socijalističkog društva 1945. – 1952.“, *Stvaranje socijalističkog čovjeka. Hrvatsko društvo i ideologija jugoslavenskoga socijalizma* (ur. Igor Duda), Zagreb 2017.
- 57 Hrvoje Klasić, „The Tito-Stalin Football War“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 48/2016, 387.
- 58 Vidi: Aleš Šafarič, *Od navijaštva do vojne v Jugoslaviji*, diplomski rad, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana 2008; Ivan Žagar, *Sport, navijači i nacionalizam. Od Titove smrti do raspada Jugoslavije*, diplomski rad, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Pula 2009; Anita Buhin, *Kulturna povijest nogometa u socijalističkoj Hrvatskoj*, diplomski rad, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Pula 2011; Adnan Kajtezović, *The disintegration of Yugoslavia and football*, diplomski rad, University of Northern Iowa 2015. (<https://scholarworks.uni.edu/etd/220>, pristup ostvaren: 24. 4. 2018)
- 59 Tin Mudražija, *Zgodovina nogometa v Kraljevini SHS-Jugoslaviji in v času okupacije*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Sveučilište u Mariboru, Maribor 2016.

Inozemna literatura iz područja društvenih i humanističkih znanosti o sportu, nogometu i fenomenima koji ga okružuju na svjetskoj je razini gotovo nepregledna te predstavlja uobičajenu akademsku praksu. Pored brojnih knjiga, zbornika radova i članaka pažnju bi trebalo usmjeriti na specijalizirane znanstvene časopise: *Sport in History*; *Sports in Society: Cultures, Commerce, Media, Politics*; *Soccer & Society*; *Journal of Sport & Social Issues*; *The International Journal of the History of Sports* i druge. No kada je u pitanju prostor (post)socijalističke Jugoslavije popis radova se radikalno sužava, iako je u zadnje vrijeme učinjeno nekoliko pomaka. U publikaciji koja je posljednja spomenuta, u izdanju iz 2017. godine objavljen je temat *The History and Social Role of Sport in Socialist Yugoslavia*,⁶⁰ koji su uredili Dejan Zec te Dario Brentin, hrvatski povjesničar s adresom u Grazu, koji se povezanošću nogometa i politike bavi uglavnom vezano za razdoblje postsocijalističke Hrvatske i svoje priloge objavljuje na engleskom jeziku isključivo u međunarodnim zbornicima.⁶¹

Valja spomenuti i tematski broj njemačkog časopisa *Südosteuropa* s naslovom *Football and Society*, koji je 2014. godine objavio nekoliko članaka o nogometnoj problematici na postjugoslavenskom prostoru.⁶² U njemu bi svakako trebalo izdvojiti radove Nevena Anđelića o političkim i nogometnim kontroverzama u završnoj fazi raspada jugoslavenske federacije, Hrvoja Paića i Marija Stanića o „gledanju“ profesionalaca na nogometna pravila tijekom izvođenja vlastitih „rituala“, sociološku analizu Dražena Lalića i Shaya Wooda o povijesnom razvitku huliganstva u Hrvatskoj, Armine Galijaš o različitim identitetima i praksama nogometnih navijača u Bosni i Hercegovini u svjetlu završne faze raspada Jugoslavije te Darija Brentina o homogenizaciji hrvatskog društva pomoću sporta tijekom prve polovine 1990-ih.

Njemački povjesničar Martin Blasius također se bavi istraživanjima nogometa u jugoslavenskom samoupravnom socijalizmu, u sklopu kojih je do sada objavio vrlo pažene članke: o simboličkim interpretacijama povijesti klubova tzv. „velike četvorke“ na primjeru beogradske Crvene zvezde⁶³ te o promjenama percepcije poimanja nogometne reprezentacije Jugoslavije u uvjetima društvene i političke krize te međunacionalnih tenzija u jugoslavenskoj javnosti 1980-ih godina.⁶⁴ Interesantan je i prilog Alle-na Sacka i Željana Šustera o nogometu i hrvatskom nacionalizmu kao „uvodu“ u rat na

60 *The International Journal of the History of Sport*, 34/2017, vol. 9.

61 Dario Brentin, „A lofty battle for the nation: the social roles of sport in Tudjman's Croatia“, *Sport in Society: Cultures, Commerce, Media, Politics*, 16/2013, vol. 8, 993-1008; Dario Brentin et al., „Introduction: Football and Society“, *Südosteuropa* 62/2014, vol. 2, 95-98; Dario Brentin, Dejan Zec, „From the Concept of the Communist 'New Man' to Nationalist Hooliganism: Research Perspectives on Sport in Socialist Yugoslavia“, *The International Journal of the History of Sport* 34/2018, vol. 9, 713-728.

62 *Südosteuropa*, 62/2014, vol. 2.

63 Martin Blasius, „FC Red Star Belgrade and the Multiplicity of Social Identifications in Socialist Yugoslavia: Representative Dimensions of the 'Big Four' Football Clubs“, *The International Journal of the History of Sport*, 34/2017, vol. 9, 783-799.

64 Martin Blasius, „Fußball, nationale Repräsentationen und Gesellschaft: die Fußballnationalmannschaft im Jugoslawien der 1980er Jahre“ [Football, national representations, and society: the national football team in Yugoslavia during the 1980s], *Südosteuropäische Hefte*, 4/2015, vol. 1, 87-126.

postjugoslavenskom prostoru.⁶⁵ Tu je i niz članaka britanskog povjesničara Richarda Millsa o jugoslavenskoj nogometnoj ligi i političkim i društvenim implikacijama koje su je pratile.⁶⁶ Svoje je studije zaključio objavom djela *The Politics of Football in Yugoslavia: Sport, Nationalism and the State*, koje sadržajno obuhvaća razdoblje od osnutka Kraljevine Jugoslavije do završetka ratova u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1995. godine.⁶⁷ Ovome bi osvrtu valjalo pridružiti i knjigu britanskog sportskog žurnalista Jonathana Wilsona *Behind the Curtain. Football in Eastern Europe: Travels in Eastern European Football*, u kojoj je autor ponešto slobodnijim stilom, uspoređujući Mađarsku, Bugarsku, Poljsku i druge istočnoeuropske nogometne lige, promotrio i nogomet u Jugoslaviji kao odraz procesa njezine političke dezintegracije⁶⁸ te zbornik radova *Football in Southeastern Europe: From Ethnic Homogenization to Reconciliation*, koji se bavi pojedinim aspektima nogometa u jugoistočnoj Europi.⁶⁹

Kao što je vidljivo iz pregleda literature, istraživanja vezana uz sport, nogomet i publiku na postjugoslavenskom prostoru nisu (u potpunosti) zanemarena, štoviše, ima izuzetno vrijednih studija. Iako već nakon Drugog svjetskoga rata vrlo popularan, da bi u desetljećima koja su uslijedila postao jedan od najraširenijih fenomena popularne kulture kojeg posredno ili neposredno promatraju milijuni,⁷⁰ nogomet je, kao i proučavanje sporta u globalu, dugo stajao na marginama društvenih i humanističkih znanosti. Nerijetko je percipiran kao nedovoljno „ozbiljna“ znanstveno-istraživačka tema, čiji je relevantnost pred stručnom javnošću trebalo detaljno obrazlagati.⁷¹ No trendovi

65 Sack Allen, Suster Zeljan, „Soccer and Croatian Nationalism. A Prelude to War“, *Journal of Sport & Social Issues* 24/2000, vol. 3, 305-320.

66 Richard Mills, „It All Ended in an Unsporting Way’: Serbian Football and the Disintegration of Yugoslavia, 1989-2006“, *International Journal of the History of Sport*, 26/2009, vol. 9, 1187-1217; Richard Mills, „Commemorating a Disputed Past: Football Club and Supporters’ Group War Memorials in the Former Yugoslavia“, *History: The Journal of the Historical Association*, 97/2012, vol. 328, 540-577; Richard Mills, „Cold War Football: Soviet Defence and Yugoslav Attack following the Tito–Stalin Split of 1948“, *Europe-Asia Studies* 68/2016, vol. 10, 1737-41; Richard Mills, „Laying the Foundations of Physical Culture: The Stadium Revolution in Socialist Yugoslavia“, *The International Journal of the History of Sport*, 34/2017, vol. 9, 729-752; Richard Mills, „The pitch itself was no man’s land’: Siege, Željeznica Sarajevo Football Club and the Grbavica Stadium“, *Nationalities papers*, 44/2016, vol. 6, 877-903; Richard Mills, „Velež Mostar Football Club and the Demise of ‘Brotherhood and Unity’ in Yugoslavia, 1922–2009“, *Europe-Asia Studies*, 62/2010, vol. 7, 1107-1133.

67 Richard Mills, *The Politics of Football in Yugoslavia. Sport, Nationalism and the State*, I. B. Tauris, London 2018.

68 Jonathan Wilson, *Behind the Curtain: Football in Eastern Europe: Travels in Eastern European Football*, Orion, London 2006.

69 John Hughson, Fiona Skillen (eds), *Football in Southeastern Europe: From Ethnic Homogenization to Reconciliation*, Routledge, London 2014.

70 I. Đorđević, *Antropolog među navijačima*, 37.

71 Eduardo P. Archetti, *Masculinities: Football, Polo and the Tango in Argentina*, Berg Publishers, Oxford – New York 1999; Grejem Skemler, *Sport i društvo. Istorija, moć, kultura*, Beograd 2007; Richard Giulianotti, *Sport: A Critical Sociology*, Malden Polity, Oxford 2005; Tim Delaney, Tim Madigan, *The sociology of sports: an introduction*, N. C. McFarland & Co, Jefferson 2009, 22; preuzeto iz: I. Đorđević, „The role of Red Star football club in the construction of Serbian national identity“, 211.

se u drugoj polovini 20. stoljeća mijenjaju, a posebno raduje što je u porastu broj mlađih domaćih i inozemnih istraživača koji se bave temama vezanim uz problematiku sporta na postjugoslavenskom prostoru, koji su interesantni prvenstveno zbog upotrebe inovativnih teorijskih pristupa te praktične analize diskursa što donosi nova interpretativna rješenja. Primjetno je da se veliki broj radova bavi uzrocima devijantnog ponašanja sportske publike, što je zadaća sociologije sporta, ili da, zbog kronološke omeđenosti pojedinih istraživanja, pojedine fenomene dotiču samo teorijski, fragmentarno, periferno ili usputno, što uglavnom vrijedi i za historiografiju. U tom je smislu otvoren prazan prostor za kompleksnija istraživanja sportskih tema u odnosu na složene društvene i političke procese, odnosno njihovog međuodnosa u duljem vremenskom kontinuitetu. U metodološkom smislu to može predstavljati doprinos u percepciji upotrebe historijske antropologije i istraživanja svakodnevice kao istraživačkih usmjerenja, što bi historiografiji, prvenstveno na postjugoslavenskom prostoru, predstavljalo napredak u primjeni suvremenih trendova i praksi.

SUMMARY

Sport and Football in the (post) Yugoslav Space in Historiography and Humanities

The paper provides an overview of relevant literature on the academic study of sports and football in the (post) Yugoslav space published in Croatian and international historiography and humanities in the last 70 years. Sports became an emerging field of study in the 1960s, especially in the fields of sociology, philosophy, ethnology, cultural anthropology, and cultural studies. Despite the strong social connection between sport and politics, the study of football and other sports has been a marginalized topic in the study of political history and historiography in general. Even during the many transformations of historiography, primarily under the influence of the French school of Annals and the introduction of theories and methods of social history, sport and football remained “unhistorical” topics. Changes were introduced with the emergence of the younger generation of experts on a wave of postmodern or poststructuralist ideas, most often established within the new cultural history, which, although in its infancy in the 1970s and 1980s, entered the historical mainstream in the 1990s and 2000s, at least in more developed Western historiographies. Thus, sports and football became relevant fields of study in post-Yugoslav historiography and humanities.

Keywords: history, sport, football, sports audience, historiography, humanities